

Folytatás a 11. oldalról

gorsan kialakult a nemzeti exkluzivitás. Mások viszont valóban az együttműködés színtereiként funkcionáltak.

Az egyleti mozgalom legnagyobb hiányossága az volt, hogy szinte kizárólagosan a városokban terjedt. Ezek révén alakíthaták a városképet, és – együttműködve a városi tanácsokkal és a gazdasági szervezetekkel – modernizálhatták azt. Így születhetett meg a szebeni villamos, a vízi erőmű is. A mezővárosokban már inkább csak a szakmai egyletek működtek, főként a Landwirtschaftsvereine, a falvakban pedig szinte kizárólag egyházi egyletek (evangelisches Frauenverein, Gustav Adolf Verein). Ezeket ugyan kiegészítette a hagyományos közösségi szervezet (Nachbarschaft, Schwesterschaft, Bruderschaft), de a korszak kulturális és gazdasági eredményei nem kaptak elég nagy súlyt a falusi közösségek életében. Mindezzel együtt, a különféle egyletek a közösség számára fontos összetartó erőket jelentettek. Az évente más-más városban megrendezett nagyünnepük, a Vereinstage, olyan számottevő események szimbolikus funkcióit is át tudta venni, mint a Comes beiktatása. Az egyletek napjai a szász nemzet egységének és életképességének nagy demonstrációi voltak, ennek megfelelően ünnepségekkel és ünnepélyes istentiszteletekkel összekötvé.

A szászok gazdasági szerveződéseinek hármas funkciója volt. Meg kellett teremteni a korszak kihívásaira válaszolni képes, az eredmények adaptációját sikeresen megvalósító szász gazdaságot, nyeresége révén részt kellett vállalnia a nemzetpolitikai célok finanszírozásából (iskolák, egyletek támogatása, telepítések szervezése), és ki kellett terjesztenie a modern egyleti mozgalmat a falvakra. A szász gazdasági szervezet gerincét a bankrendszer adta. A nagyszebeni és brassói Általános Takarékpénztár, a Bodenkreditanstalt, a Schulze-Delitsch-féle és Raiffeisen-féle hitelszövetkezetek és végül az 1891-ben a kereskedelem és az ipar fejlesztésére és telepítések lebonyolítására alapított Vereinsbank. Az egész rendszer létrejöttére jellemző, hogy a meglévő szisztéma hiányosságaira adott válaszként hívnak életre újabb és újabb intézményeket. A két takarékpénztár 1835-ben (Brassó) és 1841-ben (Nagyszeben) kezdett működni, a Schulze-Delitsch szövetkezetek 1852-től alakultak, a Bodenkreditanstaltot 1872-ben hívta életre a Landwirtschaftsverein, a Raiffeisen-mozgalom 1885-ben indult útjára, miközben a két takarékpénztár bővítette üzletét a váltóleltészmítalással és a záloglevél-kibocsátással, biztosítva saját végső hitelzői szerepét.

Az egyes intézmények sajátos feladatokat láttak el. A takarékpénztárak fő feladata a forrásbevonás volt, a Bodenkreditanstalt a mezőgazdasági hitelezés egyik legjelentősebb intézményévé vált, a Schulze-Delitsch szövetkezetek a kisvárosi iparosok és kereskedők hitelproblémáit próbálták enyhíteni, a Raiffeisen-szövetkezetek pedig az egyes településeken megszerveződve a falusi gazdák hitelviszonyait próbálták javítani – sikerrel. Ez a mindent behálózó rendszer igen sikeresen teljesítette gazdasági feladatait, de alkalmas volt az egyre inkább gazdasági jelleget öltő nemzeti küzdelemben való sikeres helytállás biztosítására és a nemzeti intézmények, valamint a városi és falusi lakókörnyezet fejlesztésében való részvételre is. A századfordulótól egyre erősödő küzdelem Erdély földjének telekkönyvi birtokáért a szászokat sem hagyta érintetlenül, ám szemben a magyar birtokosok (egyébíránt jórészt természetes) veszteségeivel a szászok egyenlege pozitív volt, sikeresen növelték földbirtokállományukat, és fékeztek a románok térnyerését falvaikban.

Mindezeket túl a Raiffeisen-mozgalomnak sikerült a modern egyleteket megszervezni a falvakban is. Feladatuk olvasókörök szervezése volt, könyvtárak létesítése, újságok előfizetése és vasárnaponként ülésező ismeretterjesztő körök életre hívása. Ezzel teljessé vált a szász nemzet egyleti hálóját is. Emellett sikerrel járultak hozzá a szász mezőgazdaság modernizálásához, a különböző kihívásoknak való megfeleléshez, miközben a falusi közösségek kohézióját nem gyengítették, hanem erősítették. Ebben a modellben a gazdasági adaptáció a szükséges mértékig teljes, de a kapitalizmus „káros” velejárói – a hagyományos közösségek felbomlása, individualizáció – nem érvényesülnek, a nemzet egysége nem gyengül.

A szászok intézményrendszere a körülményeknek megfelelően igen fragmentált volt, és nem is fogta át az élet teljességét. De a nemzeti megmaradás, illetve a nemzetépítés legfontosabb területeire kiterjedt. A nemzeti egyház, az oktatási rendszer, a kulturális háló, a mindennapi életet is meghatározó egyletek és a gazdasági szervezetek lehetővé tették, hogy a számukra fontos kérdésekben maguk döntsenek. A közösség kis létszáma pedig minden szinten lehetővé tette a személyi kapcsolatokon keresztül történő koordinációt. A szász képviselők (vagy egy részük) éppúgy tagjai voltak a Landeskonsistoriumnak, mint a központi választmányoknak. Ott voltak a bankok igazgatóságában, felügyelőbizottságban, azok közgyűlésein, az egyház kulcsfiguráival együtt. A falvakban és a városokban különböző egyletekben, elsősorban a Raiffeisen-szövetkezetekben szinte természetes a lelkes szerepvállalása a közösség legtekintélyesebb tagjaival (tanárok, tanítók, jegyzők, városi tanácsosok stb.) együtt.

Mindez természetesen nem egyenlő az államjogilag megfogalmazott és érvényesített autonómiával. Ugyanakkor a történelem egy (viszonylag) szerencsés pillanatában a magyar elit liberális beállítottsága lehetővé tette, hogy a mindenható nemzetállam modelljével szemben egy kis nemzeti közösség, ha a polgári jogrend keretei közt is, saját akaratát érvényesítse legfontosabb ügyeiben. A szászok az integráció-szegregáció olyan kombinációját valósították meg, amely lehetővé tette az egyéni és nemzeti élet különböző területeinek sajátos kezelését és a legfontosabb ügyekben a nemzeti közösségként történő integrációt az egyéni helyett, így egyúttal biztosítva a szükséges

különállást is. Egész társadalmukat átfogó intézményrendszerük révén biztosítani tudták a közösség tagjainak részvételét a szászok közösségi életében. Mindez nem szerveződött ugyan jogi autonómiává, de az önálló döntéshozatal lehetőségével és a nemzeti közösség számára fontos ügyek elkülönítésével nem minden tanulás nélküli modellé vált.

Irodalom

- Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1948–1918.* Red. von Carl Göllner. Köln–Wien, 1988;
Erdély története. III. Főszerk. Kőpeczi Béla. Bp., 1986;
 Konrad Gündisch: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen.* München, 1998;
 Harald Roth: *Kis Erdély-történet.* Csíkszereda, 1999;
 Kemény G. Gábor: *Itok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.* I–VII., Bp., 1952;
Gruppenautonomien in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität. Hrsg. von Wolfgang Kessler. Köln–Wien, 1990;
Beiträge zur siebenbürgischen Schulgeschichte. Hrsg. von Walter König. Köln–Wien–Weimar, 1996;
 Dr. Carl Wolff als Direktor der Hermannstädter allgemeine Sparkassa 1885–1910. Hermannstadt, 1910;
 Ernst M. Wallner: *Strukturen und Funktionen der siebenbürgisch-sächsischen Vereins-, Genossenschafts und Verbandswesens.* in Forschungen zur Volks- und Landeskunde. 36/1 (1993);
 Georg und Renate Weber: *Zendersch. Eine siebenbürgische Gemeinde im Wandel.* München, 1985;
 Rudolf Thör: *Die Kronstädter allgemeine Sparkasse in den Jahren 1835–1909.* Kronstadt, 1910;
Das sächsische Burzenland. Kronstadt, 1898;
 Harald Roth: *Politische Strukturen und Strömungen bei den siebenbürger Sachsen 1919–1933.* Köln–Wien–Weimar, 1994;
Briefe an Georg Daniel Teutsch. Hrsg. Monica Vlaicu. Köln–Wien–Weimar, 1994.

SZOKOLY Elek

A Bolyai Líceum esete

Hogyan lehet „javítani” Erdély nemzetiségi összetételén?

A román olvasó számára, aki életében nem hallotta a Bolyaiak – a két marosvásárhelyi matematikus, a nem euklidészi geometria megalkotóinak – nevét, annak az, a román politikai osztály és sajtó sajnálatos közreműködése következtében, válogatott szitok-fogalom má és interetnikai viszálykeltő forrássá vált Erdélyben. Egy magyar számára viszont sokkal inkább a közösség kudarcait jelképezi nemzeti identitása megőrzését biztosító jelképes intézményei visszakeresésében.

A nemzeti kommunizmus (aki nem tudná: a nemzetiszocializmus román színönimája) évtizedei után – amikor is a nacionalizmus minden elképzelést fölülmúlt –, miután '89 decemberében Marosvásárhely főterén azt skandálták: „Nincs többé sovinizmus!”, és miután '90. január 7-én a Nemzeti Megmentési Front ígéretekkel teli nyilatkozatot tett közzé, a kisebbségek abban a hitben ringatták magukat, hogy nemcsak a kommunizmus, a nacionalizmus is véget ért, és hogy – végre – kérhetik az őket megillető jogokat. A forradalom utáni nyüzsgésben a magyarok nem értették, miért vitatják a saját iskolához való magától értetődő jogukat, a románok pedig nem értették, miért követelik vissza a magyarok iskoláikat, mikor ezután „demokráciában” fognak élni. Mellesleg „szeparatizmussal” vádolták őket. Természetesen a jóhiszeműekre gondolok, bár a szóban forgó fogalmat maga Iliescu elnök dobta be a köztudatba. Egy 1990. január 24-én adott televíziós interjújában, amely magával ragadta a román értelmiség jóindulatú részét, fellelkesítette a magyart, és magára vonta a várt sovini szitok dühödt gyűlöletét, Smaranda Enache, teljes naivitással, kijelentette: „3-4 hónap múlva ugyanitt, ugyanezek a tanügyi emberek (akik akkor hevesen tiltakoztak az iskolák szétválása ellen – a szerk megj.) református, katolikus, ortodox vagy magániskolák létrehozásáról vitatkoznak majd.” Nem adatott meg, hogy így legyen. Ma, 12 évvel az említett események után a Bolyai Farkas Líceum ugyanolyan helyzetben van, mint 1990 február–márciusában, és mihelyt valaki fel meri vetni visszaadásának kérdését annak a közösségnek, amelynek 450 éven keresztül volt a tulajdonában, azonnal ismét napirendre kerül a „szent nemzeti érdekek” védelmében szervezett hazafiás „bányászjárás”-sal való fenyegetőzés. De voltaképpen miről is van szó?

A mai Bolyai Farkas Líceum őst, a *Schola Particulatá*, 1557-ben alapították. Az 1948-as tanügyi reformig Református Kollégium néven szerepel, és a református egyház tulajdona. 1718-ban felsőfokú tanintézménnyé válik. 1622-ben Apáczai Csere János, a felvilágosodás filozófusa lesz a Kollégium professzora. 1804-ben, matematikatanárként, itt kezd el tanítani Bolyai Farkas, Bolyai János apja, és itt tevékenykedik közel fél évszázadon keresztül. Egyébként ennek köszön-

hető, hogy a múlt század ötvenes éveiben a nagy matematikus nevét adják az iskolának. 1960-ig magyar tannyelvűként működik.

A háború utáni „népi demokráciák” teljes szabadságot ígértek – és nem volt nehéz hinni nekik az alighogy véget ért kataklizma után – minden hátrányos helyzetben levő társadalmi kategóriának, beleértve az etnikulturális közösségeket és a két világháború között marginalizált vagy a népiértásban megítélt nemzeti kisebbségeket is. Nem csoda, hogy a két világháború közötti úgynevezett tőkés-földesúri demokrácia által megkülönböztetésben részesített kisebbségek – különösen a zsidók és a magyarok – nagy reményeket fűztek az új rendszerhez, azt hívták, legalábbis egy ideig, hogy számukra is megkezdődött a szabadság és az esélyegyenlőség kora. A kommunista rendszer, amely a legnagyobb mértékben kihasználta ezt a reménységet, az ötvenes évek elején már elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy nélkülözni tudja támogatásukat, és áttérjen a kommunizmus „románosításá”-ra. Addigra már a kisebbségi vezetőket (Stefan Forist, Ana Paukert, Vasile Lucát, Iosif Chişinevschit és másokat) eltávolították az RMP (RKP) csúcsetvezetőségéből, akik pedig maradtak, a megérdemelt kirakat-szerepeket játszhatták csupán a nemzeti-kommunizmus nagy érzéstelenítő előadásában. A modell egyrészt éppen a Szovjetuniótól vették át, ahol az orosz nacionalizmus, minden ellenkező nyilatkozat dacára, még a harmincas évek nagy tisztogatásai idején eltávolított minden „idegen” elemet a „népek hazája” felső vezetéséből. Másrészt viszont megvolt saját, két világháború közötti mérsékelt, illetve vaskardista román nacionalista modellünk is, nem volt tehát szükségünk arra, hogy a szomszédtól importáljuk.

A szovjet csapatok 1958-ban kivonulnak Romániából. A Dej–Ceauşescu nemzeti vonal (nincs itt semmiféle ellentmondás, Ceauşescu nem tett mást, mint folytatta Dej politikáját, akkor is, ha image-megmondolásokból egy adott pillanatban megpróbálta lejáratni mesterét) úgy találta, hogy szabad keze van, és megkezdte a tisztogatást. Pár hónap múlva megkezdődik a kolozsvári román (Babeş) és magyar (Bolyai) egyetem úgynevezett „egyesítése”, valójában a Bolyai Tudományegyetem elnyelése a Babeş által, és a romániai magyar közösség számára jelképes értékű kulturális intézmény, a magyar tannyelvű egyetem fokozatos felszámolása. Az „egyesítő” akció élén, nem véletlenül, az RMP Központi Bizottsága Végrehajtó Bizottságának már akkor is igen energikus tagja, Nicolae Ceauşescu állt.

1960-ban elkezdődik a többség és a kisebbség „közeledése”-nek következő szakasza, az iskolák vegyessé tétele. (Ezzel párhuzamosan folyik az ország új területi felosztása, amely jó alkalom a magyar nyelv másik „enklávéja”, a Magyar Autonóm Tartomány felosztására; ezt először, egy tiszta román vidék hozzácsatolásával, Maros–Magyar Autonóm Tartománnyá alakítják, majd teljes egészében felszámolják.) Látszólag gyakorlati megmondolásokból végrehajtott ártatlan akciók. Így a többségi nemzet képviselői a nemzetiségiek minden kulturális újratermelésének és önazonosság-megtartó műhelyének számító tanintézményébe behatolnak. Az (ez esetben nemzeti) komiszárok bolsevik rendszere a kisebbségek addig többé-kevésbé autonóm kulturális intézményeinek mindenikébe betelepszik.

Senki számára nem titok, hogy egy etnikulturális közösség első sorban nyelven keresztül tud megmaradni. Ha anyanyelvet tanulni nem azonos az *anyanyelven* való tanulással, a csak bizonyos tantárgyak anyanyelven való tanulása sem azonos a teljes anyanyelven való tanulással. Minden korlátozás elkerülhetetlenül a nyelv elszegényedéséhez vezet, a kommunikáció szintjére való leszorítás, a diglossiához és végső soron a lemondásához minden olyan területen, amely meghaladja a mindennapi nyelvezet szintjét. Még a minden szintű kisebbségi anyanyelvi oktatás meglete esetében is olyan nagy a hivatalos, többségi nyelv mindennapi nyomása, hogy az anyanyelv veszteségei elkerülhetetlenek.

A nyelv megőrzői és védelmezői a saját kulturális intézmények, elsősorban az iskolák, az egy közösség nyelve és kultúrája megvédésére és fejlesztésére képes értelmiség újratermelésének alapvető intézményei. Ha meg akarsz semmisíteni egy kulturális közösséget, foszd meg értelmiségétől. És hogy tehesd ezt meg jobban, mint elvéve iskoláit, még ha eleinte csak vegyessé is téve őket a „párt körüli népi egység” elmélyítése és a nemzetiségek közötti közeledés ürügyén? Éppen ez a folyamat kezdődött meg 1959–60-ban, és tartott egészen 1989-ig, méghozzá „kiváló” eredményekkel. Bár akkor a határozat életbeléptetése egyik napról a másikra történt, az asszimilációs folyamat lassú volt, hosszú ideig tartó, türellemmel, néha szinte észrevétlenül alkalmazott stratégia, miközben olyan pszichozist hoztak létre, amelyben lehetőleg az áldozat bűnösnek is érezte magát. A szekuritáté sikerrel foglalkozott ezzel a vetülettel is. Az iskolák vegyessé tétele fokozatosan történt, eleinte csak néhány román osztályt vittek be a kisebbségi iskolákba, csak néhány tantárgyat tanítottak kizárólag románul, és ahogy nőtt a többségi elem jelenléte, úgy vált a kisebbségi jelenléte mind szerényebbé, jelképesebbé, visszahúzódtabbá. Nem beszélve arról, hogy ettől kezdve, a román tanszemélyzet és diákság jelenléte miatt, amely vagy nem ismerte, vagy amelynek „nem kellett” ismernie a másik nyelvet, minden közös tevékenység a többségi nemzet nyelven és kultúrájának szellemében folyt. A kisebbségi nyelv és kultúra mindinkább kényszerítve volt visszahúzódnia az iskola nyilvánosságából, éppen úgy, ahogy kénytelen volt visszahúzódnia a nyilvánosságból általában. A stratégia célja nyilvánvalóan a kisebbségi kultúra fokozatos elsorvasztása volt a többségi egyre erőteljesebb megnyilvánulása javára. A kisebbségnek, anélkül hogy joga lett volna ki is mondania, tudomásul kellett vennie, hogy – nem utolsósorban a többségi „nagylelkűsége” folytán – csupán megtűrt személy a szóban forgó intézményben. Ugyanakkor a figyelő hazafiás szem, a román elem – elsősorban a tanszemélyzet, de nem csak – éber jelenléte a nemzeti állam képviselőjének szükséges jelenlétét is jelentette, azét, aki rajta tartja a szemét az „idegen elem”, nehogy ellenséges gondolatai tá-